

חיוב הפרשת חלה מבלילה רכה

סרן, הרב איתמר פז – רב חטמ"ר 417

- א. הקדמה
- ב. שורשי המצווה
- ג. בלילה רכה מחז"ל ועד ההלכה
- ד. הפרשת חלה ללא ברכה
- ה. זמן ההפרשה בבלילה רכה
- ו. סיכום

א. הקדמה

בהרבה מסעדות ומטבחים צבאיים כשרוצים להכין מאפים מבלילה רכה, כגון: קרפ, פנקייקס, וופל בלגי ודומיהם אופים חלק מהבילה מראש וחלק מהבלילה מול עיני הלקוח דבר שיכול ליצור בעיה בהיבט של הפרשת חלה. במאמר זה אדון בצורך בהפרשת חלה מבלילה רכה, החל מהמקורות ועד לנהלי הכשרות במטבחי צה"ל.

ב. שורשי המצווה

נאמר בספר במדבר¹: "וידבר ה' אל משה לאמר. דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם בבאכם אל הארץ אשר אני מביא אתכם שמה. והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. ראשית ערסתכם חלה תרימו תרומה כתרומת גרן כן תרימו אתה. מראשית ערסתיכם תתנו ליקוק תרומה לדרתיכם".

חז"ל דייקו מהפסוקים שיש מאפים שחייבים בהפרשת חלה ויש מאפים הפטורים מהפרשת חלה, כך נאמר בירושלמי²:

"כתיב: 'והיה באכלכם מלחם הארץ תרימו תרומה לה'. יכול יהו כל הדברים חייבין בחלה? תלמוד לומר: 'מלחם' ולא כל לחם".

נראה אם כן שחז"ל לימדו שיש מיני לחמים שהתורה חייבה בחלה ויש מיני לחם שהתורה פטרה מחיוב חלה.

1 כמובן בהתקיים תנאי הפרשת חלה בסיסיים, כגון: כמות קמח שמחייבת בחלה וכדומה
2 טו, יז-כא.
3 חלה פרק א הלכה א.

במשנה במסכת חלה⁴ חז"ל כבר פרטו יותר והביאו רשימת מאפים שיהיו פטורים מחלה: "הסופגנין והדובשנין ואסקריטין וחלת המסרת פטורים מן החלה".
 הר"ש⁵ הסביר מהם המאפים הללו וסיכם שכל המינים הלו הינם מיני לחמים:
 "סופגנין - כספוג עשויה א"נ ריקיין דקין מלשון ריקי מצות תרגום אספוגין.
 והדובשנין - מטוגנין בדבש.

אסקריטין - צפיחית תרגום אסקריטין עיסתו רכה מאד וכולם מין לחם".
 על פי הסבר הר"ש כל העיסות המופיעות במשנה שבמסכת חלה הינן מבלילה עבה והם ממין לחם. במאמר זה אתמקד בחיוב חלה בסוגי המאפים שנעשים מבלילה רכה.

ג. בלילה רכה מחז"ל ועד ההלכה

יש שני מקורות בתלמוד הבבלי בהקשר לחיוב הפרשת חלה בבלילה רכה, אחד בנושא חיוב חלה באפיה שלא בתנור (כגון במחבת), ומקור אחד בנושא סוגי הבלילות המחוייבות בחלה. הגמרא במסכת פסחים⁶ דנה באופן האפיה לעניין חיוב בחלה:

"תנן התם: הסופגנין, והדובשנין, ואיסקריטין, וחלת המסרת, והמדומע - פטורים מן החלה... אמר ריש לקיש: הללו מעשה אלפס הן. ורבי יוחנן: אמר מעשה אלפס חייבין, והללו שעשאן בחמה".

רש"י על המקום מסביר את דברי ריש לקיש שפוטר חלה באלפס:
 "מעשה אילפס הן - לפיכך לאו לחם הוא, דקא סבר: אין לחם אלא האפוי בתנור, כדכתיב: 'לחמכם בתנור אחד'".

לפי ר"ל מאפים אלו פטורין הואיל והן מעשה אלפס ואינם לחם הואיל ואינם נאפים בתנור. ולרבי יוחנן, מאפים אלו יהיו פטורין הואיל ועשאן בחמה, שהרי גם מעשה אלפס חייבין בחלה.

נחלקו הראשונים כמי ההלכה: רבנו חננאל פסק כריש לקיש, ולעומתו הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש פסקו כרבי יוחנן.

4 פרק א משנה ד.
 5 על המשנה שם.
 6 דף לו, א.
 7 ויקרא כו, כו.

הגמרא במסכת ברכות⁸ מביאה סוגי בלילה שונים ודנה בנושא חיוב הפרשת חלה על בלילות אלו:

"ת"ר טרוקנין חייבת בחלה. מאי טרוקנין? אמר אביי: כובא דארעא. ואמר אביי: טריתא פטורה מן החלה. מאי טריתא? גביל מירתח... אמר ליה אביי לרב יוסף האי כובא דארעא מאי מברכינן עלה? אמר ליה מי סברת נהמא הוא? גובלא בעלמא הוא, ומברכינן עליו בורא מיני מזונות. מר זוטרא קבע סעודתיה עילויה ובריך עילויה המוציא ושלש ברכות. אמר מר בר רב אשי ואדם יוצא בה ידי חובתו בפסח מאי טעמא לחם עוני קרינן ביה".

ממקור זה עולה כי יש שני סוגי בלילות, טרוקנין וטריתא, דין כל אחד מהם לעניין הפרשת חלה אמנם שונה, אך השוני בדין יתכן שנובע הן מדרך האפיה והן מסוג הבליילה. נקודה נוספת שעולה מהגמרא בברכות ומוכחת מהרבה מקומות בש"ס והיא, שישנו קשר בין הנושאים הבאים:

- התכנות הלכתית להפרשת חלה מהמאכל⁹.
- יכולת לברך על המאכל ברכת המזון¹⁰.
- יכולת לצאת ידי חובת מצה בפסח¹¹.

רש"י¹² מסביר את המושגים המופיעים בגמרא:

"כובא דארעא - עושה מקום חלל בכירה, ונותן בתוכו מים וקמח, כמו שעושין באלפס.

גביל מרתח - נותנים קמח ומים בכלי, ובוחשין בכף, ושופכין על הכירה כשהיא נסקת".

לפי פרוש רש"י טרוקנין (שחייבת בחלה) שהיא כובא דארעא, זו אפיה בכלי עם שוליים כגון אלפס או גומא שמוצבת על משטח החימום. לעומת זאת, טריתא היא בלילה שאופים אותה בכירה ללא כלי או גומא.

הרא"ש בפירושו על מסכת ברכות¹³ מסביר בדומה לפירוש רש"י, אך מוסיף את הנחיצות בדמיון הבליילה הנאפית לצורת לחם:

8 דף לז, ב.

9 בהתקיים התנאים ההלכתיים הנדרשים, כגון: כמות קמח, אפיה ביבש וכדו'

10 בהתקיים התנאים ההלכתיים הנדרשים, כגון: כלחם, או בפת הבאה בכיסנין באכילה מעל שיעור 4 ביצים.

11 בהתקיים התנאים ההלכתיים הנדרשים למצת מצווה, כגון: אפיה ללא תבלינים ולא כמצה עשירה.

12 ברכות שם.

13 פרק ו סימן יא.

"ואמר אביי: טריתא פטורה מן החלה ולא דמי לטרוקנין דאע"פ שבלילתה רכה אופין אותה בגומא שבכירה כמו שפירש"י דנעשה לחם. אבל מירתח גביל שופכין אותו על הכירה ומתפשט ואין תורת לחם עליו".

הבנת הרא"ש בסוגיא צמודה למוכא בכתובים: "והיה באכלכם מלחם הארץ", דבר הדומה לחם. בדרך זו פוסק גם הטור¹⁴:

"טריתא והיא עיסה שבלילתה רכה ושופכין אותה על הכירה ומתפשט עליה ונאפת פטורה אבל אם יש בכירה גומא ושופכין אותה לתוכה חשוב לחם וחייב".

ניכר שכדי לחייב בחלה נצטרך להחשיב את העיסה כראויה להיות לחם. ובמידה והתנאי מתקיים העיסה חייבת בחלה ובמידה, ולא, אזי תהיה פטורה לחלוטין.

המאירי¹⁵ מבין את הסוגיה אחרת:

"לדעת ר' יוחנן שהלכה כמותו כל שנתחייב מצד לישתו לא הופקעה תורת לחם ממנו אלא כשנתבשל או שנאפה בחמה הן על ידי טיגון באלפס הן בקרקע. הא כל שעל ידי האור וביבש או קרוב ליבש הן באלפס הן בקרקע תורת לחם עליו... מ"מ למדת שבלילה רכה באפיה ביבש, לחם גמור הוא ויראה לי לתרצה שאע"פ שבלילתה רכה קמח הרבה היה שם והרי הוא כעין לישא... אבל בלילה רכה לגמרי, כעין מים עכורים, אין אפיה ביבש מחייבתו".

המאירי מבין את הגמרא במסכת ברכות בצורה הבאה: חיוב טרוקנין (כובא דארעא) הוא משום דרך האפיה שהר נאפה ביבש. ופטור טריתא (גביל מרתח) הוא משום חסרון בסמיכות העיסה. לכן לפי המאירי, חיוב חלה בבליילה רכה תלוי בשני תנאים: גם בסמיכות הבליילה וגם בדרך האפיה ורק בהתקיים שני התנאים יחד יחול חיוב חלה בבליילה רכה.

הרא"ה בפירוש ההלכות¹⁶ מחדש שצריך תמיד להפריש חלה מכל סוג של בלילה רכה, והסיבה שאביי פטר מרתח גביל היא כי במקומם לא היה נחשב כלחם, ואצלנו נחשב כלחם לכל דבר.

"האי טריקאתא איכא דאמרי מרתח גביל והיינו כובא דארעא ופטר ליה מן החלה משום דלא חשיב ליה לחם, והא ליתא דהא אמרינן הכא דלחם גמור הוא לכל דבר".

14 יורה דעה, סימן שכט, ה.

15 פסחים לו, א.

16 ברכות שם.

חידוש הרא"ה הרי הוא כפלא, כי הרי הגמרא לא דנה בהפרשת חלה ש"הכל לפי המקום והזמן" וכל הדיון נסוב סביב סוגי המאפה.

סיכום דעות הראשונים שהוזכרו:

רש"י, רא"ש והטור הסבירו שהצורך להפריש חלה תלוי בתואר הלחם מהעיסה. המאירי מצריך להפריש חלה בתנאי שהעיסה סמיכה ויש בה הרבה קמח ובנוסף דרך הכנתה באפיה.

הרא"ה בחידושי העמיד את הצורך בהפרשת חלה אם המאפה נחשב כלחם.

השלחן ערוך¹⁷ פסק כשיטת הרא"ש:

"טריתא, דהיינו עיסה שבלילתה רכה ושופכין אותה על הכירה ומתפשט עליה ונאפית, פטורה. אבל אם יש בכירה גומא ושופכין אותה לתוכה, חשוב לחם וחייב".

לפי השולחן ערוך, אין שוני בין הבלילות ויתכן שבלילת הטרוקנין והטרייתא זהה, עם זאת, השוני בחיוב בחלה נובע מדרך הכנת המאפה. בעוד שבתנור או בכלי כגון אלפס או מחבת הבלילה תהיה חייבת בחלה, בכירה או בפלנצ'ה שבה הבלילה מתפשטת - הבלילה תהיה פטורה מחלה לגמרי.

הפרי מגדים¹⁸ משלב את דעת הרא"ש והמאירי, כך שהחיוב בחלה יחול רק אם יהיה בעיסה קצת גלגול ולישה (בלילה רכה עם הרבה קמח) והמאפה יעבור תהליך אפיה ויהיה בו תואר לחם.

"ולעניין חלה יש הפרש בין טרוקנין דהוה קצת לישה חייב בגלגול ובין טרייתא בוחשין "בכף" כפרש"י ברכות ל"ז ע"ב וליכא גלגול, אעפ"י שאח"כ נאפה ויש בו תואר לחם לא מחייבת בחלה דבתר גלגול אזלינן, וכמו נילוש במי פירות להרא"ש פטור מחלה והמוציא חייב".

ד. הפרשת חלה ללא ברכה

אמנם אפשר להבין מדברי המאירי את הסיבה להפרשת חלה ללא ברכה בבליילה רכה (שהרי מתקיים תנאי של אפיה חסר תנאי של סמיכות העיסה). בשולחן ערוך וברמ"א לא מצינו להצריך הפרשת חלה ללא ברכה בבליילה רכה. בבליילה עבה כתב השולחן ערוך¹⁹ לפטור במקרים מסויימים:

17 שולחן ערוך יורה דעה סימן שכט סעיף ה

18 אורח חיים, סימן קסח, אות מא.

19 יורה דעה סימן שכט, ג.

"עיסה שבלילתה עבה, וגלגלה על דעת לבשלה או לטגנה או לעשותה סופגנין או ליבשה בחמה, ועשה כן, פטורה".

כמוכן, שפטור השו"ע הוא פטור מוחלט, אך הש"ך במקום מסביר שעל כל פנים יש להחמיר ולהפריש חלה ללא ברכה:

"כיון דגלגלה ע"ד לבשלה לא חל עליה חובת חלה דבתר דעתו אזלינן, מיהו הרבה פוסקים חולקים דהיכא דבלילתה עבה, אפי' גלגלה ע"ד לבשלה חייבת בחלה דמיד נתחייבה משעת גלגול כדאיתא בב"י. לכן יש להחמיר להפריש חלה בלא ברכה או לאפות מעט ממנה שע"י כן תתחייב כולה בחלה".

חומרת הש"ך, שיש להפריש ללא ברכה במקום שיש מחלוקת בחיוב ההפרשה, נאמרה במקרה של בלילה עבה, עם זאת יתכן שלדעת הש"ך אין מציאות של הפרשת חלה ללא ברכה בבלילה רכה.

נושא הפרשת חלה ללא ברכה, אמנם לא מוזכר בפירוש בחז"ל או בראשונים, אך יתכן שמקורו של הש"ך הוא מהגמרא במסכת שבת²⁰:

"הדמאי מערבין בו ומשתתפין בו ומברכין עליו ומזמנין עליו, ומפרישין אותו ערום ובין השמשות. ואי אמרת: כל מדרבנן בעי ברכה, הכא כי קאי ערום, היכי מברך? והא בעינן "והיה מחניך קדוש" וליכא! אמר אביי: ודאי דדבריהם - בעי ברכה, ספק דדבריהם - לא בעי ברכה. והא יום טוב שני, דספק דבריהם הוא, ובעי ברכה! התם כי היכי דלא לזילזולי בה".

רואים ממקור זה שאף שצריך לברך על כל מצוות דרבנן, בכל זאת על ספק מצוות דרבנן, אף שחובה לקיים את המצווה, יש לעשות זאת ללא ברכה.

תוקף חובת הפרשת חלה בזמן הזה היא מדרבנן, כך סתמו במסכת כתובות²¹:

"אפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דאורייתא, חלה דרבנן, דתניא: "בבואכם אל הארץ" - אי בבואכם, יכול משנכנסו לה שנים ושלשה מרגלים? ת"ל: "בבואכם" - בביאת כולכם אמרתי, ולא בביאת מקצתכם, וכי אסקינהו עזרא, לאו כולהו סלוק".

20 דף כג, א.

21 דף כה, א.

הפרשת חלה נוהגת מהתורה רק במקרה שכל ישראל בארצם, כפי שהיה בכניסה הראשונה של עם ישראל לארץ ישראל בימי יהושע. כגמרא זו פסק גם הרמב"ם²² וכן כתב השולחן ערוך²³:

"אין חייבים בחלה מן התורה אלא בארץ ישראל בלבד, שנאמר: "והיה באכלכם מלחם הארץ" ובזמן שכל ישראל שם שנאמר: "בבואכם" - ביאת כולכם ולא ביאת מקצתכם. לפיכך חלה בזמן הזה אפילו בימי עזרא בארץ ישראל, אינה אלא מדבריהם".

יוצא מכל זה שמכיוון שהפרשת חלה בזמן הזה מדרבנן, ויש ספק כמי להכריע במחלוקת בנושא הפרשת חלה מבלילה עבה בבישול או טיגון, מסביר הש"ך שבמציאות כזו יש להפריש חלה ללא ברכה. עם זאת, עדיין נצטרך לברר האם האחרונים הרחיבו את פסק הש"ך גם לבלילה רכה.

ה. זמן ההפרשה בבלילה רכה

זמן החיוב בהפרשת חלה בבלילה עבה הוא לאחר עירוב הקמח והמים לעיסה אחת אך לכתחילה לפני האפיה. וכך כתבה המשנה במסכת חלה²⁴:

"אוכלין עראי מן העיסה עד שתתגלגל בחטים ותטמטם בשעורים גלגלה בחטים וטמטמה בשעורים האוכל ממנה חייב מיתה".

וכך פסק גם הרמב"ם²⁵:

"אימתי מפרישין חלה כשיתן את המים ויתערב הקמח במים מפריש החלה מתחלת דבר שנלוש שנאמר: "ראשית עריסותיכם", והוא שלא ישאר שם בעריבה קמח שלא נתערב במים שיעור עומר".

השולחן ערוך²⁶ פסק כדברי המשנה והרמב"ם. עם זאת השולחן ערוך²⁷ התייחס גם למקרה שאדם לא הפריש חלה מ"ראשית עריסתכם":

"אם לא הפריש החלה בצק, אלא אפה הכל, הרי זה מפריש מן הפת".

22 הלכות איסורי ביאה, פרק כ הלכה ג.

23 יורה דעה סימן שכב, ב.

24 פרק ג משנה א.

25 הלכות ביכורים פרק ח הלכה ב.

26 יורה דעה סימן שכז, ב.

27 שם שם, ה.

דין זה נלמד מהספרי²⁸ על הפסוק "והיה באכלכם מלחם הארץ":

"ר' יוחנן בן נורי אומר: משתגלגל בחיטים ותטמטם בשעורים. הרי שלא הפריש חלה מן העיסה שומע אני שלא יפריש חלה מן הלחם? ת"ל "והיה באכלכם מלחם הארץ".

זמן הפרשת חלה בבלילה עבה פשוט על הצד היותר נכון להפריש בסוף גלגול העיסה ולפני האפיה, במידה ולא הורמה החלה בדרך זו, אפשר להפריש בסוף האפיה בתנאי שנצרף בסל אחד את כל המאפים. כך נפסק בשולחן ערוך²⁹:

"שתי עיסות שאין בשום אחת כשיעור, אם נוגעות זו בזו עד שנדבקים מעט זו בזו, מצטרפים, אם הם ממין הראוי להצטרף, כפי מה שנתבאר בסימן שכ"ד. ואם אינם נדבקים, והם בסל אחד, הסל מצרפן ואפילו אחר שנאפה ונעשה פת. ואם נתנם על טבלא שאין לה לבזבז, אינם מצטרפים. ויש מי שאומר שאם מכסה הפת במפה חשוב כמו כלי לצרפן".

בעוד שבבלילה עבה העיסה דומה לעיסת לחם ואפשר להפריש ממנה לפני האפיה ולתנה לכהן, בבלילה רכה לא מצינו התייחסות לזמן ההפרשה. בנוסף, בבלילה רכה אין לחם ממשי שניתן לתת לכהן.

אפשר ללמוד מהתוספות במסכת בכורות³⁰ שכותב בסתמא שיש מאפים שהפרשת החלה בהם שייכת רק אחר האפיה:

"לפי שיש דברים שאין מתחייבין בחלה עד לאחר אפיה כגון סופגנין ודובשנין וכו'".

בשולחן ערוך אין התייחסות מפורשת לזמן ההפרשה, עם זאת מתוך דקדוק בלשונו³¹ אפשר לראות את ההבדל בזמן חיוב ההפרשה בין עיסה עבה לעיסה רכה:

סעיף ב. "עיסה שבלילתה רכה ואפאה בתנור או במחבת, בין שהרתיח ואחר כך הדביק, בין שהדביק ואח"כ הרתיח, חייבת בחלה ובלבד שלא על ידי משקה".

סעיף ג. "עיסה שבלילתה עבה, וגלגלה על דעת לבשלה או לטגנה או לעשותה סופגנין או ליבשה בחמה, ועשה כן, פטורה. גלגלה לעשות ממנה לחם, ונמלך לבשלה או לטגנה או לעשותה סופגנין או ליבשה בחמה, חייבת, שכבר

28 במדבר, פרשת שלח, פסקא קי.

29 יורה דעה סימן שכה, א.

30 בכורות כז, א ד"ה "בריש".

31 יורה דעה סימן שכט, ב-ג.

נתחייבה משעת גלגול. גלגלה על דעת סופגנין וכיוצא בהן, ונמלך לעשותה לחם, חייבת".

בעוד שבסעיף ג' העוסק בבלילה עבה רואים שהחיוב להפרשת חלה חל בעקבות פעולת הגלגול, בסעיף ב' שנושא הסעיף הוא בלילה רכה – נושא החיוב בחלה מופיע רק אחרי ש"אפאה בתנור או במחבת".

עולה מכל הנ"ל כי בעוד שהגדרים ההלכתיים בהפרשת חלה מבלילה עבה ברורים מאוד, כלומר החיוב חל מרגע שהעיסה התגלגלה, מכל סוג של עיסה עבה שאופים אותה ביבש (בתנור או ע"י האור), ובבישול או טיגון לשו"ע פטורה מחלה ולש"ך חייבת בחלה. בבלילה רכה ההבדל בין טרוקנין (שחייבת בחלה) לטרייתא (שפטורה מחלה) הינו במחלוקת ראשונים, האם הדין הוא בסוג המאפה או בדרך האפיה או שתלוי בשני התנאים.

1. סיכום

להבנתי בסוגיה, והעולה מדברי המאירי, הרא"ש והשולחן ערוך יתכן שטרוקנין וטרייתא הינן אותה בלילה, שהרי בשניהם ברכתם מזונות וניתן להגיע בהם לחיוב בברכת המוציא וברכת המזון. ההבדל המעשי הוא דרך ההכנה – טרוקנין מכינים בכובא דארעא או כלי עם גומא או שוליים, בעוד טרייתא שופתים בכירה או פלנצ'ה.

חיוב ברכה בהפרשת חלה בבלילה רכה תלוי בשאלה האם הפרשת חלה מעיסה זו נעשית מספק או מחובה גמורה, לאור המקורות שהבאנו חובת הפרשת חלה בבלילה רכה תלויה בדרך האפיה, אם אפו בכלי עם שוליים או בגומא כטרוקנין יש להפריש חלה בברכה ואם בכירה הניסקת או בפלנצ'ה יש לפטור מחלה לחלוטין כדין טרייתא.

בנהלי הכשרות של הרבנות הצבאית³² מופיע כך:

"עיסה רכה המיועדת לאפיה (כגון: טורט, עוגת דבש, בלינצ'ס ופחזניות), יפריש לאחר האפיה. אין לברך על הפרשה זו".

לפני כמה שנים ענף הלכה פרסם את ההנחיות הבאות בנוגע לאפיית פנקייקים בצה"ל: "יש להפריש חלה פעמיים בלי ברכה: להפרשה ראשונה יש לקחת את הפנקייק הראשון לאחר שיצא מהמחבת. אין להפריש מהבלילה... ההפרשה השניה תהיה מכל גסטרונום אחרי שהתמלא, לפני הוצאתו מאזור הטיגון לחדר האוכל/ארון חימום. יש ליטול פנקייק אחד מתוך הגסטרונום ולומר: הרי זו חלה".

לעניות דעתי נכון יותר להורות במטבחים גדולים שבהם מכינים בלילה רכה בכמות החייבת בחלה - שאפיית בלילה רכה תתבצע בפלנצ'יה ללא שוליים כך העיסה תהיה פטורה מחלה וממילא נפטור את הבעיה הקיימת בהפרשת חלה מהמאפים אחרי האפיה, כי הרי לעיתים מכינים חלק מהבלילה מבעוד מועד וחלק תוך כדי הארוחה ולא ניתן לרכז את כל המאפים בתבנית אחת. שאר סוגי המאפים שנעשים בתבנית כגון ופל בלגי, או פנקייק במחבת יש להפריש אחרי האפיה עם ברכה כדין טרוקנין. החלוקה בהנחיות צריכה להתחשב בדרך הכנת הבלילה (פלנצ'יה או מחבת) ולא רק בסוג הבלילה.